

Беседа академика Владимира С. Костића, председника САНУ
Годишња скупштина САНУ
Београд, 24. септембар 2020. године

Поштоване колегинице,
Поштоване колеге,

ова Скупштина је била планирана за месец мај и ево, са закашњењем од 4 месеца, званично завршавамо једну испретурану годину, годину непријатних изненађења и одлагања, трагичну годину за коју многи тврде да представља вододелницу након које ништа више неће бити исто. Са друге стране, пандемија је омогућила прекид у нашим рутинама и лековит искорак у страну, уз могућност сагледавања низа феномена, односа и људи – са потребне дистанце и без уобичајене журбе. Друго је питање да ли смо ту шансу искористили? А САНУ је међу оним ретким кућама које немају права да пандемију користе као алиби.

Ограничићу се данас на, по сопственом субјективном мишљењу, пар кључних питања од важности за САНУ.

1. Живимо у свету који се налази на прелому епоха, од којих ону долазећу једва да и назиремо, а дефинитивно не разумемо. У том међупростору, сведоци смо покушаја озбиљних дисторзија и измена историје, њеног често простачког мењања и ишчитавања, што треба да служи као ослонац за класификовање средина, држава и народа у категорије оних који су мање или више вредни, оних који су предодређени да воде и оних чији ће једини задатак бити да прихватају судбину инфериорних – дакле, један нови, али ни по чему просвећенији расизам. Коначно, да служи и за заузимање бољих положаја у обновљеном хладном рату, у којем се и од нас очекује, а богами и намеће сврставање. После успостављања таквих псеудоисторијских аксиома, који заудару на најпримитивније, али очито незаборављене предрасуде, готово законито долази до оних сценарија историје по којима је наш континент уосталом и био вековима познат, а за које смо наивно веровали да се више не могу поновити. Читави простори губе идентитет и приписују им се нови групни називи (а, групни назив – групна судбина), попут бесмислене одреднице *Западни Балкан*, са идејом о утапању и уз оспоравање да неко стрпан у те геостратешке фијоке има право да буде ентитет. Ту видим један од задатака САНУ, да се научном методологијом супротставља мењању чињеница, а уз то пружи отпор да нам оброке културе сервирају и историју пишу други – писаћемо је, ако буде памети, сами, са критичношћу која ће умети и да боли.

У том прелому епоха, површно задивљени технолошким напретком, пропуштамо да у усхићењу могућностима на пример, вештачке интелигенције и роботике, критички наслутимо да оне поседују капацитет да великом броју људских бића одузму сваку економску вредност и

политичку моћ, јасно инаугуришу појам ”сувишности” за велики број становника планете - у непуна два века напредоваћемо од експлоатације до непотребности. Дозволићете ми да само овлаш наведем да је још Маркс анализирајући увођење машина у индустријску производњу, увео појам ”расположива индустријска резервна армија” за незапослене, депресивно ламентирајући да се тако ствара ”људски материјал увек спреман за експлоатацију”. А ми данас не говоримо о незапосленом, већ потенцијално ”сувишном људском материјалу”, да се тако изразим на трагу познатог Марксовог цинизма. Која то политичка идеологија и систем могу да безболно укључе такве и у толиком броју ”ирелевантне” појединце – парламентарна демократија то сигурно није! А ако она не може, ко може? Још је страшније предвиђање Харарија да би упоредно ”усавршавање у биотехнологији могло омогућити превођење економске неједнакости у биолошку.” Он упозорава да је веома опасно бити сувишан, јер ће тада будућност маса зависити од добре воље малобројне елите.

Климатске промене и доступност неопходних ресурса мере се у само десетинама година пред нама (духовито ћете ми реплицирати: добро, можда баш не пред нама), али свеједно, САНУ мора да иде у сусрет оваквим предвиђањима и буде једна од оних институција које ће покушавати да дају научне и уметничке одговоре на изнова актуелно питање: ”Куда идемо?” Сама пандемија поставила је бројна, права, али и лажна питања: да ли је демократија довољно ефикасна у кризи, хоће ли глобализација бити потиснута новим моделима затворености и самодовољности, да ли је филантропија на издисају и тамо где њено практиковање није посебно скупо? У том смислу, формирање центра у САНУ који би се бавио мулти- и транс-дисциплинарним приступом стратешким питањима и предвиђањима друштва и цивилизације постаје неопходно и то треба да покренемо у наредних пар година.

2. Нису ништа мањи изазови и искушења са којима се САНУ суочава у свом деловању у оквиру саме Србије. Пандемија је разголитила извесне политичке технологије, а избори који су се слили са пандемијом за резултат су имали драстично сужење простора демократије (ако нам је икада и био драг). Социјална ентропија и енергија насиља које из ње произилазе плаше сваку разумну особу. Сlike скорашње бруталности претпостављам да су још увек живе. Склоност да прстом показујемо на евентуалне појединачне кривце, који далеко од тога да су ослобођени одговорности, прераста у колективни инфантилни магијски ритуал којим се ослобађамо и сопствене политичке одговорности и кривице због неувиђавности да не мењамо систем који законито генерише сличне политичке обрасце вођа и аутократије, као и неспособности да се одмакнемо од својих митологизираних самопревара и хипокризија при и најмањем покушају самоувида. Читави идеолошки и социјални стратуми нашег друштва, надам се краткотрајно, нису представљени, нити препознати у кључним

институцијама друштва. Уместо будућности, ми се пасионирано, у кругу истомишљеника, бавимо разрешавањем траума прошлости и то не блиске, него оне далеке када смо јели златним есцајгом, а они други ... знате већ. Такво некритично читање прошлости има за циљ да обезбеди алиби за наше удаљавање од актуелног времена и одустајања од учешћа у конструисању будућности. А размишљање о будућности и прављење планова вероватно је највитаљнији облик супротстављања страху од смрти или бар, егзистенцијалне ограничености – без тих димензија постајемо непокретно, а повремено се бојим и морибудно друштво. Да не подсећам како смо се сами, у Академији, понели у позиву да дамо допринос промишљању будућности САНУ – пројекат који се угасио сам од себе, што сматрам једним од највећих у иначе импозантној серији својих пораза.

Проблеми који се пред нас постављају (узмимо кључни пример Косова и Метохије, али и геополитичких опредељења, односа у региону, безбедности, идентитета, стратегија науке, образовања и културе, правосудног система, урбанистичког фијаска, криза институција и др.) додатно усложњавају ово стање јер се са чудном одлучношћу одбија и сама идеја друштвеног дијалога. Одлучивање о кључним питањима се одиграва у веома уском кругу (ако и то није прешироко), док се од јавности тражи јединство и саборност око идеја које нисмо чули. Понекад ми се чини да у нашим поступцима има више страха да неко не помисли да нам химере и гипсане хипотеке заветне непопустљивости нису важније од будућности потомства и света који им остављамо. У САНУ је потребно артикулисати однос према идеји политике као мисије и месијанског саможртвовања изабраних, а што се испољава и кроз кадровска решења, стварање алтернативних или упоредних реалности и коначно, естетским захватима над окружењем у коме живимо, од стране оних који уверени да су једини у поседу истине, па стога никога не морају да питају за мишљење. У том смислу САНУ је у блиској прошлости имала неколико реакција, типа пројекта Српско питање, али се не бих усудио да анализирам њихов домет.

Ни једног тренутка не смемо заборавити да је наш задатак очување и промоција оних вредности које су у основи идентитета нашег народа и средине. Али, не смемо заборавити ни Магрисове речи да је идентитет ”никад завршено трагање, а загрижена одбрана порекла може да се претвори колико у назадно робовање, толико и у одређеним околностима у саучесничко препуштање искорењивању.” Не смемо некритички прихватити простаклук идеје да смо елита која искључује друге, док се сами затварамо изван света, убеђени да је мали научно-културни простор у коме се осећамо релативно сигурни заправо свет, док иза танког зида нашег у суштини заједничког стана, започиње беспуће у које су прогнани сви остали. То је важно управо сада када поново чујемо бубњеве и псовке оних који у овом флуидном времену смркнути марширају на институције, посебно оне које доживљавају као елитистичке.

3. У овим околностима за које нисам сигуран ни да сам их добро описао, нити да сам коначно уопште у праву, где је и какво је место САНУ? Морам са Вама да поделим један утисак. До јуче је доминантни концепт односа САНУ и власти био заснован на разумевању разлика у суштини њиховог деловања, међусобног поштовања и култури искреног и сталног дијалога, уз сенку дистанце коју налаже интелектуална скепса и политичко несврставање. Чини се да је последњих пар година тај однос склизнуо у простор равнодушности и хладне куртоазије, паралелног постојања у индиферентности, уз значајно повећање иначе традиционалног зазора и бојим се не баш случајне маргинализације САНУ. Треба истаћи да је власт своје обавезе према САНУ испуњавала ”до зареза”, али упадљиво није показивала превише интереса за контактима, за коришћењем у саветодавном смислу капацитета које као кућа имамо или за успостављањем сарадње. Нити смо се ми претргли да тај однос непримећивања превазиђемо. Волео бих да нисам у праву!

Са друге стране помињање САНУ у јавности или онога што је од јавности остало, без обзира на извор, углавном се ограничавало на покушаје њене нескривене регрутације у процесима политичких сврставања, са захтевом за вулгарну експлицитност у том сврставању, уз пренебрегавање свега што је у САНУ урађено, речено или написано. Посебно ме брину несхватљиви напади из редова самих чланова. Али, ако смо нешто научили протеклих година, за велики део оних који су негативно настројени према Академији, аргументи немају никакав значај.

Нема сумње да не треба да одустанемо од одбране изворних принципа САНУ, њеног интегритета и мукотрпно грађеног идентитета. Али, истовремено, времена се мењају и ми смо дужни да проналазимо оне образце рада и деловања, оне облике присуства у јавности, који ће најбоље објаснити и бранити разлоге и неопходност нашег постојања и у новим временима. Мислим да треба да наставимо са осмишљавањем форми што ширег окупљања око појединих пројеката свих, ма колико ограничених, научних и других потенцијала Србије, да и даље инсистирамо на интердисциплинарности, сарадњи међу одељењима и отварању нових форми дијалога и деловања унутар САНУ (без мењања онога што ваља и на чему је грађена САНУ), итд., итд. Све је мање институција које се једноставно подразумевају – неће то бити ни САНУ. Не будемо ли својим научним и уметничким потенцијалима оглашавали своју присутност овде и сада, не треба да нас у будућности изненађују у овом тренутку неспорно некоректна и бесмислена питања: чему служи САНУ? Дозволићу себи провокативну тврдњу да је управо данас потребна улога САНУ у оном истом филозофском напору од времена Сократа и Платонове академије на даље да по мало ”квари” грађане и посебно омладину, да их отуђи од преовладавајућих идеолошко-политичких тренутака и притисака у било ком времену, да посеје радикалне сумње и омогући аутономно мишљење. У тој улози суштински је неважно ко је на власти. Јер, без таквог мишљења нема

ни науке, ни уметности. Понешто од тога САНУ покушава и данас кроз различите садржаје и облике рада. Али, да ли је то у новим околностима и у новом времену, а за многе од нас и у ”туђем веку”, довољно? Досадашња искуства, на пример одједи у медијима ме не охрабрују.

Проблеми са којима се ми суочавамо изненађујуће су слични и у случају других академија у свету. На састанку у Филаделфији 2019. године, у организацији *American Philosophical Society*, *American Academy of Arts and Sciences*, *National Academy of Sciences* и *American Council of Learned Societies*, а на којој је учествовало више десетина националних академија наука, међу занимљивим новим задацима оваквих институција наводе се: верификација веродостојности извора информација, кључна улога у разликовању научних чињеница vs. мишљења, кључна улога у промовисању равнотеже између ”радозналошћу вођених” и ”наручених”, утилитарних истраживања, сарадња различитих дисциплина у очувању знања које би максимално користило друштву, посебно у развоју политика и планова и коначно, ефикасна комуникација са јавношћу.

Посебно се дискутовало о новим начинима да се привуку (!) научници/истраживачи уз сагласност да треба диверзификовати области из којих регрутујемо научнике, увести алтернативне облике чланства (уз избегавање да они буду третирани као ”грађани другог реда”), спонзорисати и менторисати пројекте са млађим истраживачима, јер како брутално закључују, ”са старосћу и пензијом, рад академика је мање видљив и са мање утицаја”. Инсистира се на новим дефиницијама изврсности, јер сви преиспитују тренутне критеријуме (као алтернативе се предлажу анализе појединачног рада(ови) посебне вредности, наративни приказ доприноса, утицај у средини у којој научник делује итд.). Коначно, без много објашњења, али вероватно услед кризе поверења у науку, рад на побољшању репутације и утицаја академија, промовисање саветодавне активности уз пуно очување независности (мото је да академије ”не сугеришу одговоре на политичка питања већ обезбеђују техничке информације које поспешују дебату информисаних” – дакле, супротно од ставова које користе критичари САНУ, не разумевајући природу наше куће).

У контексту технологије закључци се фокусирају на развијање сарадње на даљину, на академије као посреднице између владиних бирократија и академске заједнице и институције која омогућавају приступ дигитализованом материјалу. Посебно се промовише сарадња више академија по једном, специфичном проблему, те интеграција друштвених и техничких наука (*”begin at the beginning, not just clean up messes at the end... ”*). Део ових разматрања свакако се може применити и на области уметности.

4. САНУ, на крају крајева, чине њени чланови: актуелни, али и жагор оног дугог реда од око 1400 почивших чланова. Најважније питање које се

сваке три године поставља пред Академијом: како током обнављања чланства које се по законима природе круни изабрати оне који ће најдостојније наставити њен пут у новим и измењеним околностима? Чини се да је било потребно само неколико трептаја оком па да се поново изненађени нађемо пред новим изборним циклусом. Ја лично сам међу онима који се искрено питају: кад пре? Али, госпође и господо, дозволите да вас подсетим да смо дужни да тај циклус покренемо већ крајем следећег месеца. Нећу данас да дискутујем шта смо све могли да научимо, па и променимо од претходних избора, где смо грешили, али и знатно чешће били нападани без разлога, како су се појавиле структуре које су најчешће имплицитно, али понекад и експлицитно, сматрале да САНУ треба ставити под старатељство препознатљивих делова јавности и политичких кохорти и једноставно је лишити права које имају све слободне академије: да самостално бира оне који ће седети у њеним клупама. Слутим да ће нас у новом изборном циклусу 2021. године чекати далеко припремљенија реприза, која додатно указује на значај наше одговорности да не понављамо грешке и на неопходност озбиљности и прецизности у поступању управо у периоду који претходи изборима. Али, то сви знате и данас о томе нећемо говорити.

Позивам Вас на крају, да се у периоду пред нама сконцентришемо на питање избора у 2021. години, имајући пред очима целину, а не делове САНУ, логику њених потреба, али и захтева које пред њу испоставља свакодневница и специфичности времена које живимо. Ови избори су можда и важнији од претходних, а мој став о претходним знате. У складу са предвиђањима, САНУ данас укупно броји 130 активних и неактивних чланова. Прети реална опасност да већ у години изборног циклуса уђемо у спиралу тихог, али континуираног смањивања броја чланова, које ћемо у наредним циклусима све теже заустављати – неће ми сметати ако закључите да претерујем, али ће ми сметати ако ме подсетите да је квалитет изнад свега – то наине сви знамо. Једино је тешко поверовати, а лично верујем и немогуће да га више нема! Користим стога ову привилегију да замолим да свој део посла урадимо детаљно и до крајности одговорно, укључујући и посвећивање неопходне пажње према ”предлозима са стране” и да много више учествујемо у животу САНУ него што то уобичајено практикујемо (могли бисмо да говоримо о апсентизму као новом проклетству Академије, али да се на ту болну тему данас не осврћем). Јер то је тек први од неколико избора који нас као кућу чекају у блиској будућности (на пример, иза угла нас чека избор новог руководства САНУ). И све те изборе, сложићете се, не чинимо да би на туђа плећа превалили свој део терета и одговорности, јер би у том случају игра била и коначно изгубљена! На крају, институционална памет ове куће се много пута, показала делотворнијом од наших стрепњи, посртања и неразумевања околности. Као трачак оптимизма навео бих да се не виде разлози да то не буде и овог пута!